

Nordens spinat: *Hablitzia*

Tekst og foto: Stephen Barstow

For 5 år siden fikk jeg en e-post fra en svensk dame, Lena Israelsson, etter tips fra Magnar Aspaker i Harstad. Hun fortalte at hun var forfatter av bøker om grønnsaker og krydder og at hun var spesielt interessert i å prøve ut nye arter, spesielt løk (*Allium*) som var hardfør i området rundt Stockholm. Jeg sendte henne diverse frø og til min stor overraskelse fikk jeg to av hennes bøker i retur som takk. Jeg skrev til henne senere at spesielt hennes bok "*Köksträdgården - det gröna arvet*" fra 1996 var en av de mest spennende bøker om grønnsaker jeg hadde sett. Blant mange andre sjeldne og gammeldage grønnsaker var det en som var helt ukjent for meg, rankspenat (*Hablitzia thamnoides*).

Denne arten fant jeg heller ikke nevnt i de største oppslagsverkene om verdens spiselige planter (Plants for a Future, www.pfaf.org og Stephen Facciolas "*Cornucopia II: A Sourcebook of Edible Plants*"). Heller ikke var det mulig å kjøpe planten i UK i følge Royal Horticultural Society's omfattende "The Plant Finder" (se <http://www.rhs.org.uk/rhsplantfinder/plantfinder.asp>). *The European Garden Flora* med sine 17000 taxa omtaler heller ikke *Hablitzia*! Samme år fikk jeg tilbud om frø fra en annen svensk dame og en plante ble resultatet.

Hablitzia thamnoides (staves også som hos Israelsson *thamnoides*, men i følge Index Kewensis og den siste utgave av Norsk Flora fra 2005 er *thamnoides* korrekt) er en flerårig klatreplante som er hjemmehørende i Kaukasus (både i sørlige og nordlige deler av dette området) og finnes spesielt i gran og bøkeskoger, i steinete kløfter, og i kratt langs elver. *Hablitzia* er nevnt etter Carl Ludwig Hablitzl, en naturalist fra det 19. århundre og vise-guvernør i Krim. Epitetet *thamnoides* betyr "ligner tamus". *Tamus communis* (eng. Black Bryony) er også en klatreplante, i yamsrotfamilien, som finnes bl.a. i Sør-England og Frankrike. Bladverket er svært likt *Hablitzia*. I antikken skal forresten ungsquiddene av *Tamus* har vært foretrukket fremfor asparges og er fortsatt brukt i dag i

noen ritualistiske vår-retter i Italia, hvor det inngår over 50 forskjellige viltvoksende urter.

I Norge brukes navnet stjernemelde (rankspenat brukes om *Basella alba*, en varmekrevende spinatvekst fra østen, også kalt malabarspinat); i Finland, köynnöspinaatit, i Danmark, spinatranke, kaukaasia ronimalts i Estland og i Tyskland, schmerwurz-hablitzie, kaukasischer spinat eller kletterspinat.

Hablitzia klatrer til 2-3m i løpet av ganske kort tid i løpet av forsommeren. De nederste bladene er hjerteformet og langskafet. Blomstene sitter i klasser som minner litt om

Hablitzia thamnoides som vokser opp etter forfatterens husvegg,

marikåpe-blomster (små, grønne og stjerneformet). Planten visner helt ned til bakken om høsten. Frøene er litt spesielle, små (ca. 1.5mm), svart, glatt og glinsende.

Lena Israelsson hadde undersøkt plantens historie i Sverige, hvor den var introdusert i utgangspunkt som en prydplante rundt 1870, men det gikk ikke mange år før man hadde oppdaget at bladene faktisk var spiselige. Planten rakk aldri å bli veldig populær, men ble dyrket på visse herregårdsträdgårder. Jeg har ikke klart å finne referanser til at *Hablitzia* ble brukt som viltvoksende matplante i Kaukasus. I "Flora of the USSR" refereres det bare til bruken som hageplante: "Economic Importance: An ornamental garden plant used for pergolas, porches etc." *Hablitzia* ble også tidligere dyrket enkelte steder i Norge, noe som Brynhild Mørkved ved Tromsø Museum refererte til i en artikkel-serie om spinatplanter i Nord-Norge (Våre Nyttevekster, 1997). Det viste seg at Professor i botanikk ved Botanisk hage på Tøyen, Fredrik Christian Schübeler skrev allerede i 1886 i hans "*Viridarium Norvegicum. Norges Væxtrige*" at "*I den sidste Tid dyrkes den hist og her i Sverige som Spinatplante, under navan av kaukasiske Rankspenat*" og han kaller planten videre "*..en til forskjellige decorative øiemed brugelig slyngplante*". Schübeler opprettet noen forsøksstasjoner for å teste ut nye planter og *Hablitzia* var en av vekstene som ble dyrket og planten trivdes godt og nådde over 3m høyde på Grotøy i Nordland (og modne frø i slutten av august) og 2.5m i Målselv, men fikk der ikke modent frø, men skal ha spredt seg som ugress i hagen. Det siste har jeg ikke hørt om andre steder og lurer på om det kan ha vært en misforståelse og at det heller var kanskje den nære slektning *Stolt Henrik* (*Chenopodium bonus-henricus*) det var snakk om (denne kan absolutt bli en plagsom ugress). Ellers kan det nevnes at *Hablitzia* er med i Nordisk familjebok (Stockholm, 1909; www.runeberg.org/nfbj) og i Nordisk Illustrert Hagebruksleksikon fra 1920-21. Det er også kjent (Flora Nordica og

Norsk Flora) noen lokaliteter i Norge, Finland og spesielt i Sverige der *Hablitzia* har overlevd siden "storhetstiden"; feks. Ål i Buskerud (siden 1908) og Oslo/Akershus (siden 1913; også spredt lokalt), Upland i Sverige (fra 1910) og Nokia, Finland (1924).

Fra frø (som helst kuldebehandles) vokser *Hablitzia* sent første år, men i løpet av andre år tar det av og planten kan komme opp i full høyde. Min plante vokser opp en sydvendt husvegg i sol, men den kan like godt dyrkes i skygge (den er tross alt en skogsplante). Det er primært ungsquddene som brukes til mat tidlig på våren. For å få tidligst mulig avling er det derfor lurt å plante solvendt. Dette er en ellers lite kravfull plante. Det som slår meg spesielt er at *Hablitzia* har en utrolig livskraft. Allerede nå i februar med mildvær hadde ungsquddene kommet frem noen centimeter. Fra min ene plante kommer det over 100 skudd hver vår. For et par-tre år siden opplevd vi en veldig varm april-måned her i Trøndelag og jeg kunne høste av ungsquddene i 3 omganger før jeg lot planten vokse videre. Jeg kjenner ingen annen plante som er i nærheten av å være så produktiv på denne tiden av året. Alt kan også tyde på at *Hablitzia* skal kunne ha livets rett stort sett over alt i Norge (jfr. forsøksdyrking i Finnmark på 1800-tallet).

Man kan bruke ungsquddene i alle retter man ville ha brukt spinat til, i supper, paier, stuing, pizza, karri, stir-fry osv.

Som sagt, i løpet av forsommeren kan planten dekke en vegg og tross for at blomstene er uanselige må man ikke glemme at *Hablitzia* i utgangspunktet ble introdusert som en prydplante. Jeg har opplevd at besøkende i hagen min spesielt har lagt merke til denne planten og syntes at den er pen.

Botanisk sett hører *Hablitzia* til meldefamilien (*Chenopodiaceae*) og er eneste art i stjernemeldeslekten (monotypisk). Den er derfor i slekt med andre kjente grønnsaker som rødbete, mangold, spinat og hagemelde (*Atriplex hortensis*), med en kornvekst, quinoa

(*Chenopodium quinoa*), og ettårig (hos oss) kydderveksten epazote eller sitronmelde (*Chenopodium ambrosioides*) som brukes en del i meksikansk matlaging. I tillegg har vi Stolt Henrik (*Chenopodium bonus-henricus*), ofte dyrket i urtehager, og også brukt som en flerårig spinatvekst, men denne planten er mye mindre produktiv enn Hablitzia. Til slutt kan det nevnes at det finnes noen viltvoksende spiselige vekster i meldefamilien som har vært brukt lenge i Norge. Mest kjent er kanskje ugressplanten meldestokk (*Chenopodium album*) og en rekke arter i svinemeldeslekten (*Atriplex*), som er lett å finne i strandsonen (tangmelde er en vanlig art). Både bladverket og frøene er brukt til mat. Det er faktisk kjent at mennesker har brukt meldestokkfrø som mel siden jernalderen (jfr. funn av frø i magene til flere av de danske myrlikene, samt i Osebergskipet).

Takket være Lena Israelssons bok har det blitt en liten renessanse i bruk av Hablitzia de siste årene, spesielt som matplante, men det er fortsatt stort sett bare en liten gruppe entusiaster som setter pris på rankspenat og holder liv i denne unike nordiske tradisjon. Lena fortalte selv at hun fikk frø selv første gang gjennom Sällskapet Trädgårdsamatörerna's (STA) frøliste (<http://www.tradgardsamatorerna.nu>) rundt 1995. Hvor kan man få tak i frø eller planter idag? Planten formeres enten med frø eller ved forsiktig deling av røttene. Jeg har også prøvd å ta rotsiklinger om høsten, men det gikk ikke. Runåbergs i Sverige hadde faktisk frø i vinter, men de var utsolgt allerede i januar! Impecta har også hatt tidligere. Det er enkelte gartneri som selger planten i Sverige, Finland (Puutarhakeskus Sofianlehto Garden Center; <http://www.sofianlehto.com/koynnos.fi.php>) og Estland (<http://www.calmia.ee/Taimed/Ronitaimed/ramspinat.htm>). Men, det beste muligheten er gjennom frøbytteklubber eller via privatpersoner på svenske hagefora. Jeg har, for eksempel, sett frø tilbudt av private på den svenske Internett forum <http://www.odla.nu/>

forums. Ellers tilbyr enkelte fortsatt Hablitzia frø på STA sin frøliste (også i år). Jeg har selv tilbudt frø gjennom det norske Frøkatalogen i 2003 og 2004. Man finner katalogen i vår-utgaven av bladet Sjølbergeren (kontakt Eilif Aas på Vegårshei; Epost: etaasnam@online.no for abonnement). En av ildsjelene i Foreningen Frøsamlerne i Danmark (<http://www.froesamlerne.dk>) fikk frø av meg for et par år siden og nå i år tilbyr de litt frø for første gang til medlemmene. Til Hagebladets lesere kan jeg i år tilby småplanter. Ta direkte kontakt for bestilling (stephen@broadpark.no).

Jeg mener at Hablitzia bør være en av de viktigste grønnsakene for Forest Gardening/Permakultur bevegelsen. Forest gardening (http://en.wikipedia.org/wiki/Forest_gardening) er et matproduksjons-system som er vist økende interesse de siste årene, hvor frukt og nøttrær dyrkes sammen med busker, urter og spesielt flerårige grønnsaker. Spesielt nyttig er flerårige planter og enda viktigere nyttige klatreplanter som Hablitzia som er tilpasset skogsmiljø. Men, denne planten er nesten helt ukjent i utenom Skandinavia. Dette må vi gjøre noe med!

Nyinnhøstete vårskudd av stjernemelde (Hablitzia tamnoides).

